

**Başvuru:** 12.04.2020

**Kabul:** 22.05.2020

**Atıf:** Peirce, Charles S. “Bir Akıl Yürütmeyi Sağlam Yapan Nedir?”, çev. Bilal Genç *Temaşa Felsefe Dergisi* 13 (2020): 216-229

## Bir Akıl Yürütmeyi Sağlam Yapan Nedir?<sup>1</sup>

Charles S. Peirce  
Çeviren: Bilal Genç<sup>2</sup>

Hanımevendiler ve beyefendiler, bilimde bir hastalık peyda oldu. Bugün, bilim önceki dogmatik zafiyetlerinden kurtulmuş bir vaziyette müthiş canlı bir haldedir ve pek çok bakımdan en ileri düzeydedir. Bilimin yeni hastalığı daha ilk aşamasındadır ve bu hastalık sadece bilimin her zaman zayıf olagelmiş belirli üyelerine bulaşmıştır. Hastalığın semptomları da lokaldir. Bununla birlikte hastalık lokal bir hastalık değil aksine yapısaldır ve bu hastalığın şu an bulaşmamış bölgelere yayılma tehlikesi aşikârdır. Üniversitelerde görülen belirli bir *düşkünlük* var; demek istediğim belirli fikirler iyi veya kötü bir akıl yürütme yoluyla değil de sırf *moda* haline geldikleri için üniversitelerde yayılmaktadır. Böylesi bir fenomen, ateşli bir hastalığa benzetilebilir. Bilim değişik zamanlarda böylesi pek çok hastalığı –bunların bazıları çok ciddi idi- atlatmıştı. Bu hastalıklar ömürlerini tamamlamışlar ve sağlık geri gelmişti. Bu son hastalık daha da ciddi çünkü bu hastalık sadece ateşli bir salgın, sadece *moda* haline gelmiş bir durum değil aksine büyük ölçüde bir ilkenin sonucu olarak ortaya çıkan bir illettir. Bir zamanlar savunulan her ilkenin bir canlılığı vardır ve bu ilke çürütülünceye kadar bu canlılık devam eder ve bizler bir ilke ölümcül darbeler aldıktan sonra bile zaman zaman sesi ancak son zamanlara kadar gür çıkan ilkelerin uzun bir ömrünün olacağı yorumlarını yaparız.

Burada bahsettiğimiz ilke, düşüncedeki karışıklığın bir sonucu olarak akıl yürütme hakkında beliren yanlış bir görüştür; ancak bilim şu an böylesi bir saldırı karşısında çok savunmasız çünkü günümüz bilim insanları böylesi ince bir aldatmacayı görmek için gerekli mantıki feraset konusunda selefleri kadar donanımlı değiller. Ben bu hastalığın semptomlarının ilerleyişini yıllardır takip etmekteyim ve benim gözlemlerin bu semptomların gittikçe arttığını gösterecektir. Bu kangrenin daha da yayılıp daha da derine gideceği fikrinden kendimi alamıyorum. Akıl yürütme hakkındaki yanlış bir görüşe dayalı bu hastalığı, özellikle kötü kılan tarafı ise bu hastalığı çürütebilecek görüşlerin kimsenin dikkatini çekmeyecek olmasıdır. Akıl yürütme hakkındaki bu düşüncenin kontrolü ele aldığını ve bilimin de gittikçe daha da bitap düşmek zorunda kaldığını farz edersek o zaman tedavi için tek çare bünyenin güçlenerek bu kötü huylu zafiyetten kurtulmasıdır. Bilimin canlılığı bu marazi hastalık tarafından izale edildiği için tedavi için gerekli bu tedrici kararlılığın yüzyıllar boyu devam etmesi gerekir. Genç ve temiz kalpli bir kimse böylesine önemli bir konuda insanların, bilime bu-

<sup>1</sup> Charles Sanders Peirce’ün 1903 yılı yaz mevsiminde yazdığı ve aynı yılın Kasım ayında Boston’da bulunan Lowell Institute’da verdiği sekiz konferanstan “What Makes a Reasoning Sound?” başlıklı konferansın tercümesidir.

<sup>2</sup> Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Malatya. [bilal.genc@inonu.edu.tr](mailto:bilal.genc@inonu.edu.tr)

laşan bu bakteriyi yani akıl yürütme hakkındaki bu yanlış görüşü tekzip etmeye yarayacak her şeyi dikkatle dinleyeceklerini ve yeterince açık seçik haldeki bu tekzibe gerekli ilgiyi göstereceklerini bekleyebilir. İnsanlar sadece bu söylediklerimi yapsalar bile durum düzebilir. Fakat sadece çok iyimser ve tecrübesiz bir kimse böylesi bir umut besleyebilir.

Akıl yürütme hakkındaki bu yanlış görüş çeşitli yanlış düşünce örüntüleri oluşturabilir. Bu örüntüler dışardan bakıldığında birbirilerinden çok farklı gibi görünebilir ve bunların dokuları da özdeş değildir. Benim bu düşünce örüntülerinden sadece birini ele alacak kadar zamanım var. Bu fikirler hakkındaki ihtilaflardan biri, hepsi için ortaktır. Benim şu anki bakış açımına göre ele alacağım argüman diğer argümanlar kadar hafif mantıksız olanıdır ve benim ele alacağım argüman diğerleri arasında en yalın olanıdır. Ben burada bahsedilen yanlış hakkında eksiksiz ve formel bir tekzibi göstermek istiyorum. Fakat ben bu tekzibi yazdıktan sonra gördüm ki her ne kadar açık ve ikna edici olsa da bu tekzip çok uzun ve yavandı. Bu tekzipte herhangi bir açık olup olmadığını görmek için sonuçlar ve öncüllerde yapılacak muhtemel tashihler ilgili olan en küçük ayrıntıları incelemenizi istememin sizin sabrınızı suiistimal etmek olduğunu düşünüyorum. Bu yüzden ben sadece akıl yürütme hakkındaki fenomenleri tasvir edip ele alınan argümanın buradaki olgular nasıl yorumlanırsa yorumlansın onları saptırdığını göstermeye çalışacağım. Bu durum en azından buradaki argüman hususunda sizi tatmin edecektir ve siz buradaki ihtilafın değişik türlerini kendi gözlerinizle gördüğünüzde bu ihtilafların da akıl yürütme türlerini aynı şekilde saptırdığını göreceksiniz. En iyisi size burada eleştireceğim argüman hakkında benim gördüğüm daha aşikar başka bir itiraz noktası daha olduğunu söyleyeyim. Benim bu itiraz noktasını niçin es geçtiğimi merak edebilirsiniz. Bunun sebebi benzer kafa karışıklığının meydana geldiği diğer bazı türlerin aynı itiraz noktasından eleştirilemeyeceğidir. Ben buradaki tüm türlere uygulanabilecek olan radikal bir itiraz noktasını görebiliyorum.

Fakat siz, içerisinde çok şey barındıran bu fikirler ihtilafı hakkında bir şeyler anlatmak için geç kaldığımı düşünebilirsiniz. İlk olarak bu ihtilafın somut örneği olan hatalı argümanı ifade etmek istiyorum. Benim örnek olarak ele almak istediğim argüman diğer bazı argümanlardan çok daha aşırı sonuçlar çıkmasına sebep olmaktadır. Çünkü bu argüman diğerlerinden daha az mantık dışıdır. Bu argümandan çıkan sonuca göre iyi akıl yürütme ile kötü akıl yürütme arasında fark yoktur. Bu şekilde ayan beyan sergilendiğinde bu sonucu benimseyecek çok kişi çıkar fakat benim demek istediğim bugün Almanya'nın tamamının bu sonuca inandığıdır. Örneğin ondokuzuncu yüzyılda Alman dilinde yazılan mantık hakkındaki kitapların çok azında mantık hatalarından bahsedilir. Bu niçin böyledir? Çünkü bu kitapların yazarları mantık kanunlarının tıpkı doğa kanunları gibi dokunulmaz olduğunu düşünürler. Meseleyi daha açık seçik bir şekilde ifade edecek olursak bu yazarların çoğu bu fikrin diğer fikirlerin takip edeceği bir moda haline gelmesi gerektiğini düşünmektedirler. *Moda* Alman filozoflar için her şeydir ve bunun sebebi gayet basittir; bir profesörün geçimi, derslerinde anlattığı şeylerin tercih edilen moda ile uyumlu olmasına bağlıdır. Hatalı argüman şu şekilde yürür:

Her akıl yürütme bir zihinde meydana gelir. Bu, zihin mantıkilik hissine kapılmazsa akıl yürütmeye devam eder demek değildir. Fakat zihin böyle yaptığında akıl yürütmeyi eleştirmekle elimize bir şey geçmez çünkü bu akıl yürütmenin kişideki mantıkilik hissinden daha iyi olduğunu gösterecek herhangi bir işaret yoktur. Çünkü eğer akıl yürütme eleştirilecekse bu eleştiri akıl yürütme yoluyla yapılmalıdır ve bu ikinci akıl yürütmeyi, kişinin mantıkilik hissini tatmin ettiği için ya kabul edeceğiz ya da başka bir akıl yürütme ile bu ikinci akıl yürütmeyi eleştireceğiz. Bu durumda, mantıkilik hissini tatmin ettiği için benimsenen son akıl

yürütmenin diğer herhangi bir akıl yürütme kadar iyi olması gerekir; eğer bu sonuç da doğru değilse o zaman tüm akıl yürütmeler değersizdir. Sonuç olarak her akıl yürütme akıl yürütenin mantıklılık hissini tatmin ettiği için her akıl yürütme eşit derecede iyidir. Yani iyi ve kötü akıl yürütme arasında fark yoktur.

İşte benim sefil hata adını verdiğim argüman budur. Eğer biz argümanlara, hukukumuzda bulunan ilkelerden birini ekleyerek söyleyecek olursak, hatalı olduğu ispatlanıncaya kadar her akıl yürütmenin sağlam olduğunun varsayılması gerekir. Bu durumda ben argümana 'sanık argüman' adını vereceğim ve onu savunanlara da 'müdafiler' diyeceğim.

Benim çok bulaşıcı olduğumu düşündüğüm bu kafa karışıklığını vurgulamak ve sizin dikkatinizin sanık argümandaki *başka* bir hataya kaymasını önlemek için bu kafa karışıklığını, benzer bir kafa karışıklığına sebep olan başka bir argüman ile yan yana getirirdim.

Yani biz bazı eski yazarlarda, ahlaki açıdan iyi olan ile ahlaki açıdan kötü olan arasında bir fark olduğunu ispatlayamayız şeklinde hatalı bir argüman görürüz. Bu argüman şu şekilde devam eder:

Eğer varsa bile, iyi ile kötü arasındaki fark motivasyonda bulunur. Fakat bir insanın sahip olabileceği tek motivasyon kendi haz duygusudur. Başka hiçbir motivasyondan bahsedemeyiz. Zira bir insan belirli bir şekilde eylemde bulunmak isterse bunu sırf bu şekilde eylemde bulunmaktan haz aldığı için yapar. Aksi halde onun eylemi iradi ve kasıtlı bir eylem olmaz. Bu durumda amaçlı herhangi bir eylemin sadece tek bir muhtemel motivasyonu vardır. Sonuç olarak, motivasyonlar arasında bir fark olmadığı için iyi ve kötü arasında fark yoktur.

Siz de iki argüman arasındaki benzerliği görüyorsunuz. Argümanlardan her biri de iyi ile kötü arasındaki farkı çürütmeye çalışıyor; bir tanesi akıl yürütmedeki diğeri ise eylemlerdeki farkı çürütmeye çalışıyor. Her biri de düşünülemez olan bir şeyi ifade ederek bu çürütme işini yapıyor; bir tanesi insanların mantıklılık hissi dışında herhangi bir his ile bir sonucu benimsemesi gerektiğini ileri sürerken diğeri insanların haz hissi dışında bir gerekçeyle herhangi bir tarzda eylemde bulunması gerektiğini ileri sürüyor.

Benim bu argümanlara karşı çıkışım şu şekildedir: her bir arzunun zorunlu olarak kendini gerçekleştirmeyi istemesi ve aksine her bir arzunun kendini gerçekleştirmeyi istemesinin imkansız olması doğru değildir; ve her bir çıkarımın zorunlu olarak ilk bakışta tatmin edici olmasına bağlı olması ve bunun aksine her bir çıkarımın belirli bir tatmin ediciliğe bağlı olmasının imkansız olması doğru değildir.

Size, müdafilerin iki farklı kategoriye birbirine karıştırdığını ve bu kategorilere ait olan nesnelere teşhis ettikten sonra onların üçüncü bir mahiyete ait olduklarını göstermek istiyorum. Müdafiler, varlığı ne zaman ve nerede eylemde bulunduğuyla ilgili olan etkili bir fail ile genel bir zihni formülü birbirine karıştırmaktadırlar ve sanki bu gaf yetmezmiş gibi müdafiler birbiriyle özdeşleşen bu iki olguyu bir his olarak görürler. İlk gaf şuna benzer: sanki bir adama Venedik'teki Campanile Çan Kulesi niçin yıkıldığının sorulması üzerine adamın bu durumun doğanın düzenli işleyişinin bir sonucu olduğunu söylemesi gibidir. Nispeten yaygın şöyle bir kafa karışıklığı vardır: mahkemenin verdiği hüküm ile polisin kaba kuvvet kullanmasını karıştırmak gibi. Bu, canlı kanlı bir insan ile insan hakkındaki genel bir fikri karıştırmak gibi yani insanın ünlü ve ünsüz harflerden meydana geldiğini söylemek gibidir.

İlk olarak ahlak hakkındaki argümanla başlayalım ve bu konuyla ilgili olgulara bakalım. Deterministler, biz eylemde bulunduğumuzda kontrol edemediğimiz bir zorunluluğun etkisiyle eylemde bulunduğumuzu söylerler. Ben de bu görüşün çoğu kez doğru olduğunu düşünüyorum. Geçmiş eylemlerimizi kontrol edemeyeceğimiz kesindir ve bence tam şu anda meydana gelen şeyleri kontrol etmek için çok geç kaldık. Hali hazırda meydana gelmiş bir şeyi engelleyemezsiniz. Eğer bu, doğru ise o zaman biz eylemde bulunduğumuzda kontrol edemediğimiz bir gücün belirlenmesiyle eylemde bulunuyoruz demektir. Bu durumu inkâr etmek sadece lalâk etmek ve kelimeleri eğip bükmektir. Zorunlu olarak belirlenen şimdiki eylemlerimizle sadece gelecek eylemlerimizi belirleyebileceğimiz şeklindeki bir argüman ne kadar kötü olursa olsun, bu argümanda kusur bulmaya çalışmak sonuçsuzdur çünkü bu alakasız bir argümandır. Benim demek istediğim gelecek eylemlerimizin şimdiki çabalarımızla kontrol edildiğidir. Bu kadar açıklama yeterlidir. Bu durumda öz kontrolle ilgili fenomenleri tasvir edelim.

Bu durumda ilk olarak her insanın kendi tabiatı ve ilişkileri ile uyum içinde olan ve hayatta belirli bir konumda bulunan her makul varlığa uyan davranışlara dair ideal bir takım tasvirleri vardır. Eğer bu ifadenin çok muğlâk olduğunu düşünüyorsanız daha açık olmak için ben size bu ideallerin kendilerini nasıl izhar ettiklerine dair üç yolu söyleyeyim. Birincisi, insanların düşünüp taşınıp yaptıkları belirli davranış türlerinin estetik bir özelliği vardır. Eğer bir insan yaptığı davranışın güzel olduğunu düşünürse ve ancak kişinin görüşleri kaba saba ve hissi ise bu davranış zaman içinde değişir ve kişinin tabiatına uyum sağlayacak bir hale gelir. Her durumda kişinin zevki o an için kendi zevkidir ve önemli olan da budur. İkinci olarak, bir insan kendi ideallerini birbiriyle uyum hale getirmeye çalışır zira tutarsızlık onun için iğrenç görünür. Üçüncü olarak da, bir insan kendi ideallerini tam anlamıyla gerçekleştirmenin sonuçlarının neler olabileceğini ve bu sonuçların estetik değerinin ne olabileceğini kendisine sorar. Ancak bu ideallerin çoğu çocuklukta özümсенir. Yine de bu idealler zaman içinde kişinin kendi tabiatına ve kişinin içinde bulunduğu toplumun fikirlerine uydurulur fakat bu süreç düşünce eylemleri sonucu değil sürekli bir gelişimin sonucu olarak gerçekleşir. İnsan bu idealler üzerinde tefekkür ederken sergilediği davranışların bu ideallerin bir kısmıyla yani en azından onun inandığı kısmıyla uyum içinde olduğunu düşünür. Daha sonra bu kişi ne kadar muğlâk da olsa bir takım *davranış kuralları* belirler ve bu kuralları uygulamaktan kendini alamaz. Dahası bu kurallar gelecekteki dikkatsizliklerinin ve insanın hüsnü talil yoluyla kendi içindeki şeytanın hileleri diye adlandırılan davranışlarının etkisini azaltmaya yarar. İnsan bu haldeyken sık sık özel bir durumun ortaya çıkacağını öngörür; bunun üzerine insan kendi güçlerini biraraya getirir ve nasıl davranacağı hakkında düşünmeye başlar ve bu yeni duruma uygun olan o anki düşüncesiyle uyum içinde olan bir kararla eylemde bulunur. Bu karar davranış diyagramı da diyebileceğimiz davranış planının mahiyeti hakkındadır. Bu zihni formül daima az veya çok geneldir. Kişinin benimsediği karar bir fikirden daha fazla bir şey olmadığı için kişinin davranışını etkilemeyebilir. Fakat kişi şimdi oturur ve hafızasına bir ders verir ki bunun sonucu oluşan *karar* veya zihni formüldür ki bu da *kararlılığa* dönüşür yani kişi gerçekten etkin bir fail haline gelir öyle ki bir kimse bu faillığın karakterini bilmiş olsa bu karakterdeki kişinin belirli durumlarda ne yapacağını bilir. Bir kimse hayali durumlar yoluyla büyük oranda doğru çıkacağını düşündüğü öngörülerde bulunamaz. Hayali olanın yerine gerçek ve hakiki olan bir şeyin olması lazım. Bir kararın hangi mekanizma yoluyla kararlılığa dönüşeceğini bilmeyiz. Bunu anlamak için birçok hipotez ileri sürülebilir fakat onların çoğu şu an için bizi ilgilendirmiyor. Şu kadarını söyleyebiliriz ki kararlılık veya etkin faillik doğamızın derinlerinde bir yerde gizlidir. Kararlılık izleminin oluşumundaki ilk adımlarında duyulan özel bir his vardır fakat daha sonra bu hissin bilincinde olmayız. Eğer bu his bastırılmışsa biz onun farkına varabiliriz. Bu durumda bu hissi, bir *ihtiyaç* veya bir *arzu* hissi gibi fark ederiz. Dikkatinizi

çekmek istediğim şey bir kimsenin peşinen sahip olabileceği kesinleşmiş bir kararının olamayacağıdır. Fakat bir kimsenin davranış kuralları haline getirdiği ilkelerin etkisiyle kişinin doğasında ortaya çıkan şöyle böyle kesin fakat tam sınırları belirlenmemiş kararlılıklar olabilir; veya hakkında davranış kuralları belirlenmemiş durumlarda kişinin uygun gördüğü davranış kişide bir his meydana getirebilir. En nihayetinde ise öngörülen durum gerçekten ortaya çıkar.

Fikirlerimizi daha da somutlaştırmak için bir vakayı ele alalım. Ben düşüncelerimi oluştururken belirli bir kimse ile belirli bir tarzda konuşmamın benim için iyi olacağını düşünürüm. Fakat karşımdaki kişi ile konuşurken konuşmanın harareti içinde bu tarzı nasıl bulacağımı düşünürken farklı bir üslup takınırım ve bu üslubu kendime kabul ettirmeye çalışırım. Sonuç olarak, her ne kadar mülakat esnasında fikirlerim, konuşmanın konusu üzerinde odaklanmış olsa ve bu fikirler aldığım karardan bağımsız kalsa da benim davranışım kararlılığımın etkisi altındadır. Bir kararlılık ile uyum içinde olan tüm eylemlere bir memnuniyet hissi eşlik eder. Fakat bu memnuniyet hissinin her an mı böyle hissedildiği yoksa bu hissin sonradan ortaya çıkan bir his mi olduğu hususu hakkında emin olamayız. Ele aldığımız argümanın ana eksenini bu memnuniyet hissi oluşturur o yüzden bu his hakkında hükümde bulunmak için bu hisle ilgili doğru bilgilere ulaşmak zorundayız. İlk olarak önceden kararlaştırılmış bir dizi eyleme başlarken kişide bir memnuniyet duygusu yani bir ihtiyaçtan doğan gerginliğin sonunda başlayacak olan bir rahatlama için öngörü vardır ve eyleme karar vermeden sahip olmadığımız bu öngörü hakkında eyleme başlarken daha da bilinçli hale geliriz. Her zaman olmasa da eylemin gerçekleşmeye başladığı herhangi bir anda biz memnuniyet duygusu yaşıyor olabiliriz. Eylemler dizisi bitmeden önce biz eylemleri gözden geçirmeye başlarız ve bu gözden geçirme sürecinde o eylemlere eşlik eden duygudaki memnuniyet niteliğini görürüz.

Tekrar mülakatıma dönecek olursam, mülakat biter bitmez ben onu dikkatlice gözden geçiririm ve kendi kendime, yaptığım eylemlerin kararıma uygun olup olmadığını sorarım. Daha önce de üzerinde uzlaştığımız gibi bu karar zihni bir formüldür. Ben, yaptığım eyleme dair hafızamı bir resme benzetebilirim. Ben bu resim hakkında kafa yorarım ve şu soruyu kendime sorarım: Bu resmin, benim kararımda taahhüt ettiğim şeyleri yerine getirdiğini söyleyebilir miyim? Tıpkı diğer iç sorgulamalarda olduğu gibi bu sorunun cevabı da zorunlu olarak zihni bir formül mahiyetinde olacaktır. Ancak nasıl ki bir yazının rengi, o yazıda kullanılan mürekkeple ilişkiliyse, bu formülle belirli bir nitelikteki his de o şekille ilişkilidir. Biz mürekkebin rengini ilk fark etmeye başladığımızda ve daha sonrasında da bu rengin uygun olup olmadığını sorduğum gibi; yaptığım eylemim hafızamdaki resminin de benim daha önceki kararımdaki taahhütleri karşılayıp karşılamadığı hakkında hükümde bulunmaya çalışırken belirli bir nitelikteki hissin yani mutmainlik hissinin formülünü belirliyorumdur ve hemen arkasından da bu hissin memnuniyet verip vermediğini görürüm. Fakat şimdi davranışım ile ilgili daha derinlemesine bir sorgulama yapar ve kendi kendime, bu davranışın genel niyetlerimle uyum içinde olup olmadığını sorarım. Bu durumda yine bir hükme ve bu karara eşlik eden bir hisse ulaşırım ve hemem ardından da bu hissin memnuniyet hissi mi yoksa acı mı olduğunu görürüm. Eğer davranışımın, genel niyetlerimle uyum içinde olup olmadığı hakkındaki hüküm olumlu ise bu durum davranışın ardından yaşadığım memnuniyet hissinden daha az yoğunlukla bir memnuniyet hissi verir fakat memnuniyet veren mutmainlik hissi daha farklıdır ve hatta diyebiliriz ki daha derin bir histir. Ben sorgulamamı daha ilerleterek davranışım hakkında hafızamdaki resmin benim gibi bir insanın davranış ideallerine uygun olup olmadığını sorabilirim. Burada yine yeni bir hüküm ve ona eşlik eden bir hissiyat ortaya çıkacak ve ardından da yine bir memnuniyet ya da acı hissi yaşanacaktır. Bir kimse buraya kadar tasvir ettiğim yöntemlerin hepsiyle veya herhangi biri-



yle kendi davranışını eleştirebilir ve bu eleştiri çok da zeki olmayan yazarların tarihi şahsiyetler hakkındaki beyhude övgülerine veya suçlamalarına hiç benzemez. Gerçekten hiç te benzemez! İleride bir etki meydana getirecek olan şey saygın bir türdeki onaylama veya reddetmedir. Bir kimse kendisiyle mutmain olsa da olmasa da onun kişiliği tıpkı bir sünger gibi bu durumu özümseyecektir ve o kimse bir sonraki defa daha önce yaptığından daha iyi davranacaktır. Tek bir dizi eylem hakkındaki bu üç gözden geçirmeye ilave olarak bir kimse zaman zaman kendi *ideallerini* de gözden geçirecektir. Bu, bir kimsenin oturup yaptığı bir iş değildir. Yaşamdaki tecrübeler sürekli biçimde az veya çok aydınlatıcı durumlar sunmaktadır. Bu durumlar ilk olarak kişinin bilincinde değil de makul varoluşunun derinlerinde özümseilir. Kişi daha sonra bu özümsemenin sonuçlarının bilincine varır. Fakat derin düşünme birtakım eğilimleri harekete geçirir ve bunların kişiye en uyacak biçimde hızla istikrar kazanmasına imkân verir. Son olarak, bir kimsenin eylemlerinin ideallerine uygunluğu hakkındaki bireysel düşüncelerin yanısıra, ki bu düşüncenin tecrübi bir mahiyeti vardır, ahlak konusunda araştırma yapan bir kimsenin ideal bir davranışın uygunluğunun ne olduğu hususunda başvuracağı ve bu uygunluk tanımından hareketle uygun davranışın ne olacağı hususunda bilgi edinebileceği tamamen teorik araştırmalar da vardır. Bu tür teorik bir çalışmanın yararları hakkında da farklı görüşler vardır. Bizim şu anki amacımız için bahsettiğim çalışmanın tamamen teorik bir araştırma olduğunu ve kesinlikle bir kişinin davranışlarını belirlemek amacı gütmeyeceğini söyleyelim. Eğer araştırmanın bu özelliğini göz ardı etmezsek bu tür araştırmaların doğru bir hayat sürmek için az veya çok faydalı olduğundan kuşku olmadığını söylemek isterim.

Ben şimdiye değin kontrollü eylemle ilgili tipik fenomenleri tam anlamıyla tasvir etmeye çalıştım. Her eylemde bu fenomenlerin hepsini birada göremeyiz. Bu yüzden daha önce de dediğim gibi bir karara varmak için her zaman bir fırsat olmayabilir. Benim özellikle vurgulamak istediğim; davranışı belirleyen şeyin davranıştan önce oluşan durum ve eylemden sonra yaşanan memnuniyet alma hissi olduğudur. Bazıları benim bu açıklamamın, memnuniyet elde çabası dedikleri durum için doğru olmadığını ileri sürebilir. Ben de bu kimselerin fikrinde doğruluk payı olduğunu kabul ediyorum ancak ben yine de örnek verecek olursam iyi bir akşam yemeği yemekten alınacak hazzın yemeği yerken değil de her zaman yemekten sonra yaşandığını düşünme eğilimindeyim. Ben, yalın bir görünüm olan hissini hiçbir şekilde bizatihi veya dolaylı bir şekilde bir etki meydana getiremeyeceği şeklindeki görüşümde ısrarcıyım.

Sizin de görebileceğiniz gibi, özgür iradeyi reddedenlerin dediklerini kabul etsek bile benim açıklamalarıma göre insan, eylemleri hususunda tam bir özgürlüğe sahiptir. Yani insan *kendi yaşamını daha makul hale getirebilir* veya hoşununuza gidecekse *getirmek zorundadır*. Keşke özgürlük kelimesinin bunun dışında hangi anlamının olduğunu ben de bilseydim.

Şimdi benim itiraz ettiğim argümandaki unsurları karşılaştıralım. Bu argüman iki öncüle dayanır: ilki, insanın eylemi maksatlı ise bu eylemin memnuniyet alma dışında bir motivasyonla gerçekleşeceğini düşünemeyiz. İkincisi, kaynağını memnuniyet alma hissi oluşturan bir eylemin doğruluğunu ve yanlışlığını tartışmak yersizdir. Şimdi bu ikinci öncülün gerçekten doğru olup olmadığına bakalım. Masum ve suçlu eylem arasındaki farkı ortadan kaldırmanın şartı nedir? Bunun yollarından biri etkin öz eleştiri yeteneğini yıkmaktır. Öz eleştiri yeteneği var olduğu müddetçe ve bir kimse davranışlarını önceden belirlenmiş bir standarda göre etkin biçimde değerlendirmeye devam ettikçe, bu kimsenin *gerçek* amacının memnuniyet alma duygusu olup olmadığı önemsiz hale gelir zira bu kimse vicdan azabı çekmek istemeyecektir. Fakat kendilerini

bu yanılgıyla aldatanlar vizdan azabını görmezden gelirler çünkü onlar bir eylemin bir standardı karşılayıp karşılamadığına dair hüküm ile eylemin ızdırap mı yoksa memnuniyet mi verdiği hususunda kafa karışıklığı yaşarlar.

Şimdi de diğer öncülün doğru olup olmadığına yani bir kimsenin memnuniyet dışında bir amaç için kasti bir eylemde bulunmasının düşünülemediği öncülüne bakalım. Kasti bir eylemde eksik olacağı düşünülemeyen unsur nedir? Bu unsur sadece ve basit biçimde kararlılıktır. İnsan sadece bu kararlılıkla eylemde bulunmaya devam etse ki insanın memnuniyet veya ızdırap duygusu yaşamadan, memnuniyet duygusu kesilmiş olsa bile insanın sadece kararlılıkla eylemde bulunabileceğini düşünebiliriz, insan niyetlenmiş olduğu davranış silsilesini gerçekleştirmeye çalışır. Davranışı etkileyebilecek tek şey insanın niyetlerini daha esnek hale getirmektir ki bu etki yaşlanma nedeniyle duyguları nerdeyse ölen insanlarda veya akli dengesi bozulan insanlarda zaman zaman gördüğümüz bir durumdur. Fakat bu hatalı yanılgıyla akıl yürütmüş olanlar, insanın eylem yapmak için önceden hazırlıklı etkin bir fail olduğu anlamına gelen kararlılık özelliğiyle eylemin bir standarda göre uygunluğunun incelenmesini -ki bu inceleme eylemden sonra ortaya çıkan genel zihni bir formüldür- birbirine karıştırmakta ve tamamen farklı bu iki durumu özdeş görerek kararlılığı ve uygunluk incelemesini eylemde yaşanan bir hissi nitelik olarak görmekte-dirler.

Tekrar akıl yürütme hakkındaki müdafî argümana dönecek olursak bu argümanın da aynı türden karmakarışık fikirlerden meydana geldiğini görürüz. Akıl yürütme ile ilgili fenomenler genel itibariyle ahlaki davranıştaki fenomenlere benzerler. Zira akıl yürütmenin esas itibariyle öz kontrol altında olduğunun düşünüldüğü gibi ahlaki davranış da öz kontrolün etkisindedir. Aslında akıl yürütme öz kontrollü bir davranış türüdür ve böyle olduğu için de kontrollü davranışın temel özelliklerini sergiler. İşleri gereği bize ahlaki fenomenleri hatırlatan din görevlileri olmasına ve akıl yürütmenin fenomenlerini bize öğretenler olmamasına rağmen akıl yürütmeyle ilgili fenomenleri incelediğimizde rasyonel bir sonucun doğruluğuna inanan bir kimsenin benzer bir durumda da bu sonucunun doğruluğuna inanacağını söyleyebiliriz. Eğer bu kişi ulaştığı rasyonel sonucun benzer bir durum için de doğru olduğunu düşünmezse bu kişinin yaptığı çıkarıma akıl yürütme denemez. Bu kişinin ulaştığı rasyonel sonucun sadece aklına gelen bir fikir olduğunu ve bu kişinin de bu fikrin doğruluğunu kabul etmek zorunda kaldığını söyleyebiliriz. Kişinin doğruluğunu kabul etmek zorunda kaldığı fikir herhangi bir denetim veya kontrolden geçmediği için ve üzerinde düşünülerek onaylanmadığı için bu fikre akıl yürütme denemez. Bu fikre akıl yürütme demek akıl yürütme ile akıl yürütmeme arasındaki ayrımı göremektir ve bu da rasyonel bir varlığın göz ardı edemeyeceği bir kusurdur. Kesin olan şu ki çıkarımların gücü karşısında direnemeyiz. Yani çıkarım ilk belirlediği an ona direnemeyiz. Yine de zihnimize belirli *normlar* veya doğru akıl yürütme örüntüleri vardır ve bizim aklımıza gelen çıkarımı bunlardan biriyle kıyaslayabilir ve aklımıza gelen çıkarımın başvurduğumuz kuralın koşullarını sağlayıp sağlamadığını sorabiliriz. Ben burada başvurduğumuz formülasyon ne kadar müphem olsa da ona kural diyorum çünkü bu formülasyon tıpkı özel durumlara uygulanan genel bir kural niteliğindedir. Eğer biz doğru akıl yürütme normumuzun kurallarına uyarsak bir onay hissine ulaşırız ve ilk anda aklımıza gelen çıkarıma karşı direnebiliriz ve bu çıkarımın herhangi bir şüphe karşısında daha da çürük olduğu görürüz.

Yine burada ahlaki davranıştaki ana unsurları derhal görürüz: önceden tasarlanan genel zihni standart, iç doğamızdaki etkin fail, yapılan eylemin bilahare zihni standarda uygunluğunun incelenmesi. Bu

fenomenleri daha da yakından incelediğimizde ahlaki davranıştaki her bir unsurun akıl yürütmede temsil edildiğini görürüz. Aynı zamanda her bir özel durumun doğal olarak kendine özgü nitelikleri olacaktır.

Böylece sağlam bir mantık hakkında genel bir ideale ulaşırız. Fakat biz bu mantığı, bizim durumumuzdaki insanlara uyan bir akıl yürütme hakkındaki fikrimizi tasvir eder gibi tasvir etmemeliyiz. Bu mantığı nasıl tasvir etsek? Eğer evrenin tasavvur edilebilen her halinde bir öncülde ifade edilen olgular doğru ise bu öncülden çıkan sonuç içinde ifade edilen olgular da bu yüzden doğru olacaktır şeklindeki bir akıl yürütmenin sağlam bir akıl yürütme olduğunu söylersek nasıl olur? Bu ifadeye yapılacak tek itiraz bu ifadenin tesadüfler hakkındaki akıl yürütme dâhil olmak üzere zorunlu akıl yürütme kapsadığını söylemektir. Muhtemel bir sonuca vardığı için savunulabilir olan diğer bir akıl yürütme daha vardır yani ulaşılan kanı şöyle veya böyle hatalı olsa bile eğer evrenin tasavvur edilebilen her halinde aynı akıl yürütme sürecini itinalı bir şekilde uygularsak ulaşacağımız sonuç ne olursa olsun bu sonuç hakikate şöyle veya böyle yakın bir sonuç olacaktır. Hal böyle olunca, gerçek karakterini tanımak koşuluyla bu yöntemi uygulamakta haklıyız çünkü evrenle aramızdaki ilişki bize pozitif olgular hakkında zorunlu bilgilere sahip olma imkânı vermez. Böylesi bir durumda bile ideallerimiz, varoluşlar evrenine göre ne durumda olduğumuz hakkındaki düşüncelerimiz tarafından belirlenir. Bu arada zihinde ‘akıl yürütme’ adını verebileceğimiz diğer işlemler de olmaktadır ancak sözlerimizde bu işlemleri ‘akıl yürütme’ şeklinde adlandırmama eğilimi baskındır. Bu işlemler tahmindir fakat rasyonel tahmindir ve eğer bir kimse doğru tahminlerde bulunma eğilimine sahip değilse ve tahminleri yazı tura atmadan daha iyi bir şey değilse bu tahminleri haklı göremeyiz çünkü tahmin yoluyla böyle bir kimse hâlihazırda sahip olduğundan başka bir hakikate ulaşamaz bu yüzden tüm akıl yürütme çabalarından vazgeçebilir. Yine eğer bir kimse doğru tahminde bulunma eğiliminde ise, ki daha önce de böyle yapmış olabilir, ne kadar yanlış tahminde bulunursa bulunsun sonunda hakikate ulaşabilir. Bu düşünceler insanın hem içsel doğasını hem de dışsal ilişkilerini hesaba katar; bu durumda iyi mantığın idealleri ile iyi davranış idealleri gerçekte aynı genel mahiyete sahiptir. Davranış ideallerini destekleyen üç tür düşünce gördük. Bu düşüncelerden ilkinde göre belirli davranışlar bizatihi iyi görünürler. Aynı şekilde belirli tahminler bizatihi muhtemel ve kolay görünürler. İkincisi, biz davranışlarımızın tutarlı olmasını dileriz. Üçüncüsü, meydana gelecek genel sonucun kendi ideallerimizi tam anlamıyla yerine getirmek suretiyle olmasını dileriz. Aynı şekilde burada belirli akıl yürütme şekilleri devreye girer çünkü onları ısrarlı bir şekilde uyguladığımızda muhakkak hakikate ulaşırız. Sizin de gördüğünüz gibi akıl yürütme ile ahlaki davranış arasındaki benzerlik doğrudur.

Bir de genel mantıki *niyet* diye bir şey vardır. Fakat bu niyete vurgu yapılmaz çünkü iradenin akıl yürütmedeki müdahalesi ahlaki davranışa yaptığı müdahale kadar sert değildir. Ben ahlaki kanunlara karşılık gelen mantıki normlardan bahsetmişim. Akıl yürütmeyle ilgili zor bir problemi ele alırken mantıki bir karar formüle ederiz; fakat burada da irade akıl yürütmeyle, öz-kontrollü davranışa yaptığı kadar sert müdahale etmediği için aldığımız kararlar belirgin fenomenler olamazlar. Bu yüzden bizim her olayla ilgili akıl yürütmemizde nasıl akıl yürüttüğümüzü belirleyen doğamızdaki etkin yön kararlarımız üzerinde ahlaki normlar kadar etkili değildir. Eylemin bizatihi kendisi meydana geldiği anda hem akıl yürütme hem de ahlaki normlar üzerinde baskı oluşturur. Fakat daha sonra özeleştiriyi yoluyla eylemin önceki bir standarda – akıl yürütmede bu standart daima bir normdur veya kuraldır- uygun olup olmadığı incelenir ancak dışa dönük eylemlerimizde eylemin çoğunlukla sadece kararımıza uygun olup olmadığına bakarız.



Genel davranışlarımızda davranıştan mutmain olma ya da olmama çok ciddiye alınmaz ve gelecekteki davranışı da çok etkilemez. Ancak akıl yürütmede öz eleştirinin onaylamadığı müdahaleler derhal engellenir çünkü bunu yapmak zor değildir. Son olarak, gözlemlediğimiz gibi öz kontrollü davranışın farklı işlemlerinin eşlik ettiği tüm farklı hissiyatlara akıl yürütme işlemleri de eşlik eder ancak akıl yürütme işlemleri öz kontrol işlemleri kadar canlı değildir.

Sonuç olarak akıl yürütme ile ahlaki davranış arasında mükemmel bir benzerlikten bahsedebiliriz. Tekrar ediyorum eğer bizim kontrollü davranış fenomenleri hakkındaki tasvirlerimiz doğru ise bu benzerlik kaçınılmazdır çünkü akıl yürütme kontrollü davranış türlerinden biridir sadece.

Şimdi müdafî argümanı ele alalım. Bu argümanın dayandığı iki öncül şunlardır: birincisi, mantıkilik hissinin eşlik etmediği bir akıl yürütme türü yoluyla bir sonuç çıkarmayı düşünemeyiz; ikincisi, tüm akıl yürütmelere mantıkilik hissi eşlik ediyorsa, iyi akıl yürütme ile kötü akıl yürütme arasındaki fark kalmaz.

Fakat bu iki öncül de hatalıdır. Tüm akıl yürütmelerimiz bir mantıkilik hissi ile belirlense bile biz bu akıl yürütmeleri olgularla düşüncelerimiz arasındaki ilişkiye dayanan normlara göre incelemeye devam edersek, normlarımıza uyulmadığını gördüğümüz durumlarda mantıkilik hissimiz derhal tersine döner. Akıl yürütme yapıldıktan sonra bu akıl yürütmenin yukarıda bahsettiğimiz türden normlara uygunluğunu incelemekten iyi ve kötü akıl yürütme arasındaki farkı gösteremeyiz. Doğrusu şu ki bu argümanı savunanlar, çıkarım eyleminden sonra yapılan akıl yürütmenin bu normlara uygun olduğu veya olmadığına dair hüküm ile eyleme eşlik eden hissiyatı birbiriyle karıştırmaktadır.

Yukarıdaki ilk öncül daha belirgin bir biçimde hatalıdır. Bir akıl yürütmenin dayanağının aynı zamanda akıl yürütmenin bir parçası olan mantıkilik hissinden başka bir şey olamayacağına düşünülemez olduğunu söylemek kadar korkunç bir şey yoktur. Nasıl olur da bir eyleme ancak o eylemden sonra ortaya çıkan hissiyat sebep olabilir? Veya herhangi bir kimse şöyle bir akıl yürütmede bulunabilir mi “Bu bana doğru görünüyor o halde doğru olsa gerektir”? Ancak bu mantıkilik hissi akıl yürütmeyi benimsemek demek değildir çünkü akıl yürütme dediğimiz şey sağlamdır. Bu öncül, sözcüklerle ifade edilemeyecek kadar saçma bir şeydir. Akıl yürütmede mutlaka olması gereken tek şey bu akıl yürütmeye sebep olan kişinin doğasındaki kararlılıktır. Fakat bu mantıkilik hissini savunanlar tıpkı eylemdeki hissiyat ile akıl yürütmenin zihindeki normlarına uygun olup olmadığını karıştırdıkları gibi kararlılık ile eylemdeki hissiyatı birbirbirine karıştırmaktadırlar.

Müdafî argümandaki bu baş hatanın yanı sıra göz ardı edemeyeceğim bir diğer hata daha var. Tüm çıkarımlar “Görünürde iyi olanın iyi olduğunu” varsayar dediğimizde, bu ifadede bir yanlışlık vardır. Zira bir çıkarım öncüller dışında hiçbir şeyi varsaymaz. Fakat tüm bu söylediklerimizi iyi bir akıl yürütme gibi görünmeyen hiçbir akıl yürütme sağlam değildir diye anlarsak ben buna akıl yürütme ile ilgili fenomenler hakkında yaptığım bir tasvirle cevap veririm yani tüm akıl yürütmenlerin ve insan düşüncesinin hakikatının sağlamlığının tek dayanağı bir kimsenin yaptığı tahminlerin bütünüyle rasgele oluşan önermelerden bir parça daha iyi olmasıdır. Akıl yürütmeye dair eleştiriler hakkındaki eleştirilerin de bir akıl yürütme içerdiği fikri de eleştirinin ilk çıkarıma dayanarak sürdürüldüğü gerçeğini göz ardı eder. Hobbes’a göre “Akıl yürütme bir hesaplama değildir” ve bu ifade abartılı olsa bile akıl yürütmeye dair eleştiriler hakkındaki eleştirilerin akıl yürütme sürecini tekrar ettirdiği de tamamen doğrudur çünkü bu, tıpkı bir sütundaki sayıları başka bir sütuna yazıp tekrar toplama işlemi yapmak gibidir. Bir hatanın tekrar tekrar yapılabileceğini ancak sayı sütunu söz gelimi

on kez tekrar edip aynı sonuç alınınca bir aritmetikçinin şüphelerinin dindirileceğini düşünebiliriz. Bu sayı sütuna onbirinci bir sütun ilave etmenin anlamı yoktur. Katı bir teorik anlamda, iki artı ikinin dört ettiği kesin değildir çünkü bir defa yapılan bir hatanın toplama işleminin her tekrarlanışında yapılabileceğini düşünebiliriz.

O halde, hanımefendiler ve beyefendiler, müdafî argümanın tamamıyla kötü bir argüman olduğunu ve iyi akıl ile kötü akıl yürütme sorusunun zihnin onayına bağlı bir durum olduğunu değil de olgusal bir sorun olduğunu siz de kabul edersiniz. Yöntemler arasında bizi hakikate daha hızlı götürebilecek yöntem iyidir; bu yöntem biz kötüyü onaylasak da onaylamasak da bütünüyle kötüden bizi uzaklaştırabilir.

Alman mantığına şöyle ve böyle hükmeden ve bir zamanlar bertaraf edilmiş olan büyük yanılı, doğru akıl yürütmede neler bulunur? Doğru akıl yürütmede bizim nihai amacımıza yardımcı olan şeyler bulunur. O zaman bizim nihai amacımız nedir? Belki de bu soruya mantıkçının cevap vermesi gerekmiyordur. Belki de sadece bizim birtakım nihai amaçlarımız vardır varsayımıyla akıl yürütmenin doğru kurallarına ulaşabiliriz. Örneğin eğer içinde yaşadığımız anda memnuniyet duymaktan başka bir amacımız yoksa hatalı bir argümanın insanları yönlendirdiği aynı mantıksızlık boşluğuna düşeriz. Bizim akıl yürütmeyle ilgili hiçbir idealimiz olamaz; dolayısıyla normlarla ilgili de hiçbir idealimiz olmaz. Bence nihai amacımızın ne olduğunu mantıkçı bilmelidir. Bana göre ahlakçının görevi nihai amacımızın ne olduğunu bulmak; mantıkçının görevi de ahlakın bu bağlamdaki öğretilerini kabul etmektir. Fakat benim anlayabildiğim kadarıyla ahlakçı bize öz kontrol gücüne sahip olduğumuzu ve sığ veya bencil bir amacın bizi mutmain edemeyeceğini; en geniş, en yüce ve en genel iyinin tek tatmin edici amaç olduğunu söyler. Bu meseleyle ilgili olarak, daha kesin bir bilgi için ahlakçı bizi estetikçiye yönlendirir çünkü estetikçinin işi herhangi bir akıl yürütmeden bağımsız olarak bizatihi takdire şayan şeylerin durumu hakkında bilgi vermektir. O halde herhangi bir akıl yürütme sonucu değil de bizatihi asli niteliğiyle neyin takdire şayan olduğunu estetikçiye soracağız. Estetikçi ne yani, güzel olan takdire şayandır diye cevap verir. Biz de evet siz güzele takdire şayan dersiniz fakat güzel olan nedir diye sorarız. Güzelin niteliği nedir? Eğer estetikçi, güzel olanın belirli bir hissiyatı yani belirli bir *mutluluğu* içerdiğini söylerse ben bu cevabı bütünüyle reddeder ve yeterli görmem. Sayın Efendim, eğer sizin bahsettiğiniz bu belirli hissiyatın güzelle ilgili olduğunu ispatlarsanız veya herhangi bir akıl yürütmeye başvurmadan bizatihi takdire şayan olanın güzel olduğunu ispatlarsanız ben size inanırım fakat ben kuvvetli bir kanıt olmadan, belirli bir hissiyatın akıl yürütmeye başvurmadan takdire şayan olabileceğini kabul edemem. Zira zorlayıcı bir sebep olmadığında akıl yürütmeye başvurmadan belirli bir hissiyatın takdire şayan olacağına inanmak çok güçtür. Konu ne kadar uygulamayla ilgili olursa olsun, böylesi bir temel soru, uygulamaya dair sıradan bir sorudan bütünüyle farklıdır çünkü burada bizatihi iyi olduğu kabul edilen her şeyin bir uzlaşma olmadan öyle kabul edilmesi gerekecektir. Davranışlarla ilgili bir soru üzerinde karar verirken, birbiriyle çelişen fikirleri ele alıp onların sonuçlarını hesaplamak çoğu zaman en doğru yöntemdir. Fakat bu karar verme süreci, tüm çabalarının amacının ne olması gerektiği hususunda tamamen farklı işler. *Bizatihi* takdire şayan olan bir nesnenin kuşkusuz genel bir şey olması gerekir. Her ideal az veya çok geneldir. Bu ideal eşyalarla ilgili karmaşık bir durum olabilir. Fakat ideal, bir fikir olduğu için ve bütünlük de her bir fikrin ve idealin özü olduğu için her idealin tek bir ideal olması ve *bütünlüğe* sahip olması gerekir. Özel bir takım nedenlerden dolayı tamamıyla farklı türlerden nesnelere de kuşkusuz takdire şayan olabilir. Fakat konumuz bizatihi takdire şayan olan şey olduğunda, bu şeyin varlığının mahiyetinin kesin bir şekilde ifade edilmiş bir fikir olması gerekir ve eğer bir kimse bu takdire şayan şeyin, şu veya bu veya o olduğunu söylerse ben de ona bu şeyin ne

olduğu hakkında kesin bir fikrinin olmadığını söylerim. Fakat bir idealin tek bir fikir içinde ifade edilebiliyor olması lazım aksi halde bir idealden bahsedemeyiz. Bu yüzden burada farklı düşünceler arasında bir uzlaşma sağlayamayız. Takdire şayan bir ideal ileri derecede takdire şayan olamaz. Bir ideal asli özelliklerine ne derece sahipse o ideal o derece takdire şayandır. Bizatihi takdire şayanlık belirli bir hissiyat durumudur şeklindeki öğretiyi bütünüyle kabul edersek ve bu öğretiyi en ileri seviyesine taşıma istersek o zaman takdire şayanlığın en ileri seviyesi nedir? Bu durumda şöyle söylememiz gerekir: en nihai derecede takdire şayan olan şey, mahiyeti ne olursa bir arzunun sınırsız biçimde yüceltilmesidir. İşte bu şaşırtıcıdır. Bu öğretiyi, bizim kendi içimizde aşına olduğumuz tüm yüksek bilinç türlerinin yani aşkın ve aklın ancak düşük bilinç türlerine boyun eğdiklerinde iyi olabilecekleri anlamına gelir. Eğer çok sağlam bir kanıtla ispatlanmazsa ben böylesi bir öğretiyi kabul etmediğim için mazur görülmeliyim. O halde bu öğretiyi doğrulayan kanıt nedir? Benim öğrenebildiğim tek gerekçe *yüceltmenin*, *memnuniyetin* bizatihi mutmainlik veren tek sonuç olabileceğidir ve bu yüzden biz herhangi bir gerekçeye bağlı olmadan *hoş* ve *takdire şayan* olanı bulmaya çalıştığımız için *memnuniyet* ve *saa-det* aradığımız koşulları sağlayan tek nesnedir. Bu, saygın bir argümandır. Bu argüman üzerinde düşünmek gerekir. Bu argümanın öncülünün yani memnuniyet mükemmel derecede tatmin edici tek sonuçtur şeklindeki öncülün kabul edilmesi gerekir. Evrimci fikirlerin tetikleyicisi olarak gördüğümüz Fransız Devrimi ve hatta daha da geriye giderek Galileo'nun Pisa'nın eğik kulesinde yaptığı deney ve daha da geriye giderek Luther ve Lincoln'un, insan aklını önceden belirlenmiş herhangi bir kuralın boyunduruğuna alınması için yapılan girişimlere karşı duruşlarına götürdüğüm bugünlerde, bu ilerlemeci ve gelişmeci fikirler zihinlerimizde bugünkü konumlarını elde ettikten sonra nasıl olur da bizatihi takdire şayan olanın sabit bir sonuç olduğu varsayımına izin veririz? Bizatihi tatmin edici olan tek sonuç memnuniyettir şeklindeki bir koşulun açıklaması şudur ki akıl daima nihayetsiz bir geleceği elde etmeye çalışır ve bu biteviye bir şekilde bu gelecekteki sonuçları iyileştirmeye çalışır. Sözelimi bir an Aklın gerçekten ne olduğunu ve bizim onu nasıl anladığımızı düşünelim. Benim burada kastettiğim insanın, bir ölçüde Akıl veya *Zekâ* diye isimlendirilen, zihinde, zihnin tarihsel gelişiminde ve doğada kendini gösteren yeteneği değildir. Nedir bu Akıl? İlk olarak akıl asla bütünüyle somut olarak ifade edilemeyen şeydir. Genel fikirlerin en az kaydadeğer olanı daima koşullu tahminler içerir ve bu fikrin gerçekleşmesi olayların geçip gitmesine bağlıdır ve geçip gidecek olan şeyler ise bu fikrin koşullarını tamamen karşılayamaz. Küçük bir örnek söylediklerimi açıklamaya hizmet edecektir. Herhangi bir genel terimi ele alalım. Ben bir taşın *sert* olduğunu söylerim. Bu demektir ki taş sert kaldığı müddetçe bir bıçakla orta şiddetli bir şekilde baskı uygulayarak bu taşı çizmemiz mümkün olmayacaktır. Taşın *sert* olduğunu söylemek siz bu bahsettiğimiz denemeyi kaç sefer yaparsanız yapın başarısız olacağınızı öngörmektir. Çok sayıda koşullu öngörüler işte bu basit sıfatın anlamı içinde bulunmaktadır. Şimdiye değin meydana gelmiş olabilen şeyler bu sıfatın anlamını yitirmesine sebep olmaz. Aynı zamanda Aklın, Genel olması özelliği ise Aklın aktüel olaylara hükmetmesi özelliğiyle ilgilidir. Bir korendon<sup>3</sup> taşının yapıldığını ve daha sonra hiç kimsenin hiçbir vakitte bıçakla çizmeye çalışmadığı bu taşın altınsuyu içinde çözüldüğünü varsayalım. Yine de ben bu taşın sert olduğunu söylemek için yeterince haklı gerekçeye sahibimdir çünkü Aklın, bana bu taşın sert olduğunu söyletmesine sebep olan birtakım aktüel olgular meydana gelmiştir ve ancak ben taşa sert dersem bu durumla ilgili olgular hakkındaki genel bir fikir oluşabilir. Bu vakada benim korendon taşına sert demem bir parça korendon taşındaki sertlik kanunu sonucu oluşan aktüel bir olaydır. Fakat bir parça korindonun sert olması ile ilgili aktüel bir olgu yoksa sert sözcüğünün bu taşa atfedilmesinde en küçük bir anlam olamayacaktır. Aklın Genel olması onun tekil olaylara hükmetmesi demektir. Bu durumda göre Aklın özü öyle bir şeydir ki

<sup>3</sup> Korendon elmastan sonra bilinen en sert doğal madde olan alüminyum oksit mineralidir. (Ç.N.)

Aklın varoluşu asla bütünüyle mükemmel olamaz. Akıl daima, gelişiminin başlangıç halinde olmalıdır. Akıl tıpkı tasarladığı birtakım fikirleri ve bir şey yapmak için çabalaması olan ve ancak bu fikirleri ve çabaları için müsait durumlar ortaya çıktıkça gelişme gösteren bir insan gibidir. Ancak hiçbir Ademoğlu yaşamı boyunca, içindikileri tam anlamıyla sergileyememiştir. O zaman Aklın gelişimi için de aklın bir kısmıyla ilgili olarak meydana gelen olaylardan daha fazlasının meydana gelmesi gerekir. Yine aklın gelişimi için tüm hissiyat nevelerinin her düzeyine ve bu arada memnuniyet hissini diğer hisler arasında uygun yerini almasına ihtiyaç vardır. Sizin de gördüğünüz gibi Aklın gelişimi somutlukta yani zahir olandadır. MÖ 4004 yılında belirli bir yoğun haftada gerçekleştirmemiş olan ve hala günümüzde de devam etmekte olan ve asla tamamlanmayacak olan evrenin yaratılışı aslında bizatihi Aklın gelişimidir. Ben, Akli böyle düşündüğümüzde bir kimse için takdire şayanla ilgili en tatmin edici durumun Aklın gelişimi olduğuna inanıyorum. Takdire şayan olması, gizlenmiş Akla bağlı olmayan tek şey en kâmil haliyle anladığımız Aklın kendisidir. Bu anlayışa göre davranış ideali, yaratılış operasyonunda dünyanın daha makul kılınması için yani argo deyişle söyleyecek olursak dünyanın daha makul hale getirilmesi bize düştüğünde kendi küçük işlevimizi yerine getirmektir. Mantıkta, bilginin makuliyet olduğu görülür ve akıl yürütmenin ideali de bilgiyi hızla geliştiren yöntemleri takip etmek olacaktır. Sigwart ve diğer Alman mantıkçıların da söylediği gibi bir taşın aynı zamanda hem sert hem de sert olamayacağı şeklinde ifade edilen hükmün mantıki olması sadece bizim mantıklılık hissimizi tatmin etmesinden değil aynı zamanda bu hükmün hakikati ifade ediyor olmasındadır zira biz bilsek de bilmesek de hakikatı ifade eden her şey mantıkidir. Biz yukarıdaki bahsedilen hükmün hakikatı ifade ettiğini, bu hükmün bizde uyandırdığı belirli bir hissiyata dayanarak değil –bu hükmün bizde uyandırdığı hissiyata göre bu hüküm hakikatı ifade edebilir fakat hissiyatlar istikrarlı olmayabilir- ve biz “bir taşın aynı zamanda hem sert hem de sert olamayacağını” söylerken bir kimsenin bu iddiayı nasıl yorumladığını değil de bu hükmü daha iyi anladığımız için de değil aksine bu hükmün ne *anlama* geldiğini bildiğimiz için bu hükmün hakikatı ifade ettiğini biliriz. “Niçin bir hissiyata dayanarak değil” ve “daha iyi anladığımız için değil” dememiz eğer taş sertse her önerme doğrudur anlamına gelir. Taşın aynı zamanda “sert olamayacağını” söylerken “eğer taş sertse her önerme doğrudur” demek istiyorum. O halde “bir taşın aynı zamanda hem sert hem de sert olamayacağını” söylemek eğer taş sertse tüm önermeler doğrudur ve taş serttir demektir. Bu durum, Hegelci bir görüşten daha ileri bir şekilde hakikat ve yanlışlık arasındaki farkı doğrudan inkâr ederek bizim budalaca inandığımız her önermenin doğru olduğu anlamına gelir.

Yakın zamanda Victoria Lady Welby tarafından yazılan *Anlam Nedir?* adlı bir kitap çıktı. Bu kitabın sağladığı faydalı bilgilerden biri de anlamın üç türünün olduğudur. Fakat kitabın en iyi yanı “Anlam nedir?” sorusunu ele almasıdır. Biz sahip olduğumuz bir bilgiyi başkalarına iletebildiğimizde ve başkalarının bize iletmek istediği bir bilgiyi anlayabildiğimizde bir sözcüğünün bizim için bir anlamı vardır. Bu, anlamın en düşük seviyesidir. Bir sözcüğün anlamı o sözcüğü kullanan kimsenin kendisini sorumlu görmeye *niyetli* olduğu ve olmadığı koşullu öngörülerin toplamından daha fazladır. Yukarıda bahsi geçen ve sözcüğün kullanımına dâhil olan bilinçli veya yarı bilinçli *niyet* anlamın ikinci derecesidir. Fakat bir kimsenin bir sözcüğün anlamını bilerek kabul ettiği sonuçların yanı sıra öngörülme bir sonuçlar okyanusu daha vardır; sözcüğü kabul etmenin kaçınılmaz sonucu olan bu okyanus sadece sözcüğü bilmenin sonucu değil ve belki de toplumdaki devrimlerin sonucudur. Dünyanın görünüşünü değiştirecek bir sözcük veya sözcük grubunda hangi gücün bulunduğunu söyleyemeyiz; ve bir sözcüğün meydana getirdiği sonuçların toplamı da o sözcüğün anlamının üçüncü derecesidir.



O halde şimdi mantık biliminin neleri kapsadığına bakalım. Biz bilsek de bilmesek de hakikatı ifade eden her şeyin mantıklı olmasına rağmen mantığın insan bilgilerinin tümünü kapsamayacağı açıktır. Mantıkçı akıl yürütürken bir mantıkçı olarak herkesin bildiğinden daha fazla bilgisi yokmuş gibi hareket eder. Ancak bu, tam anlamıyla mümkün değildir. Bir kimsenin sadece bir bilgi alanının bütününe vakıf olması ve bunun dışında da hiçbir şey bilmemesi mümkün değildir. Fakat mantıkçı, anlam analiz edilmese de ve anlamın tüm unsurları kesin biçimde tanınmış olmasa da dilin anlamının, kendisi ve bilgilerini aktardığı karşısındaki kişi tarafından iyi bilindiğini fakat bunun dışında hiçbir olgunun bilinmediğini varsayar. Elbette bilinen bazı olgular vardır fakat onlar burada değerlendirmeye alınmaz. .

Mantıkçının nihai amacı bilginin nasıl geliştirildiği teorisini anlamaktır. Tıpkı boyama sanatıyla aynı olmayan kimsesal bir boyama teorisi olduğu gibi ve sıcaklık üreten makinaları inşa etme sanatından bütünüyle farklı olan bir termodinamik teorisi olduğu gibi mantık araştırmasının son amacı olan *Yöntembilim* tüm bilgi türlerinin geliştirilmesi ile ilgili bir teoridir. Ancak mantıkçı, ilk olarak hakikata ulaşmanın farklı temel türlerini incelemese özellikle de argümanların farklı sınıflarını incelemese ve bu argümanların hakikata ulaştırıcı gücüyle alakalı özelliklerini incelemese bu teori işe yaramaz. Mantığın bu kısmına ise *Eleştiri* denir. Fakat eleştiri işine makul bir yöntemle girişmeden önce düşüncenin ifade edildiği yolları tam anlamıyla incelememiz gerekir. Zira düşünce eğer somutlaştırılmazsa bir varlığa sahip değildir ve düşüncenin somutlaştırılma şekli de işaret olduğu için, işaretlerinin bütün yapısı özellikle de genel işaretlerin yapısı tam anlamıyla araştırılmadan mantık eleştirmeni işe koyulamaz. Bu durum, mantığın tüm ekollerindeki mantıkçılar tarafından büyük oranda kabul edilmektedir. Fakat farklı mantık ekolleri mantık bilimi hakkında bütünüyle farklı görüşlere sahiptir. Çoğu mantıkçı, mantık araştırmasının psikoloji alanına tecavüz ettiğini ve mantığın insan zihni ile ilgili gözlemlere dayandığını ve mantığın insan zihni dışındaki zihinler için doğru sonuçlar vermeyeceğini düşünür. Mantıkçıların insan ırkları hakkında söylediklerinin çoğu tartışmasız yanlıştır. Fakat ben kendi adıma, mantığın tüm zihin türleri için geçerli olamayacağını tahmin ettiğim için bence ele alınan bir argümanın mantıkiliği bizim argüman hakkındaki fikrimize değil hakikatin ne olduğuna bağlıdır. Mantığı psikolijiden uzaklaştırmaya çalışan diğer mantıkçılar mümkün olduğunca mantığın ilk branşının gerçek dünyanın mümkün bilgileri hakkında olduğunu ve gerçek dünyanın bilinebilmesinin gerçekten ne anlama geldiğini düşünürler. Felsefenin *Erkenntnislehre* yani epistemoloji denen bu branşı zorunlu olarak büyük oranda metafiziktir. Fakat ben kendi adıma, metafiziğinin en güvenli zemininin sadece mantık olduğunu ileri süren tüm derin mantıkçıların yanı sıra Aristotle, Duns Scotus ve Kant ile fikir birliği içinde mantığı metafiziğe dayandırmaya çalışan bir öneriyi bir an bile kabul etmem ve bu yüzden İngiliz mantıkçıların, ki onların ilki Scotus'tur, görüşüne çok benzeyen bir görüşle mantığın bu giriş kısmının hangi türden işaretlerin düşüncenin somutlaştırılması için elzem olduğu hakkındaki bir analizden başka bir şey olmadığını düşünürüm. Scotus'un örneğini takip ederek mantığın bu kısmına ben *Spekülatif Dilbilgisi*<sup>4</sup> adını veririm. Bununla birlikte ben İngiliz ekolünün bir kısmıyla yani Almanya'da geniş ve önemli bir etkisi olan ve orada bilimsel olarak takip edilen kısmıyla tam bir fikir birliği içinde, bir kısmıyla fikir birliği içinde diyorum çünkü diğerleriyle kaçınılmaz bir tartışmaya girmek istemiyorum, *Spekülatif Dilbilgisinin* çalışma alanının sadece dili meydana getiren, alışageldiğimiz işaretler değil de dilin mahiyetiyle ilgili olmayan yani alışagelmediğimiz türden işaretleri de kapsaması gerektiğini düşünüyorum. Aslında bu teorinin bakış açısına göre

<sup>4</sup> Spekülatif Dilbilgisi anlamlandırma türlerini araştırır. Spekülatif dilbilgisi teorisi Ortaçağ'da, 13. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bir teoridir. Burada 'spekülatif' kelimesi modern zamanlardakiyle aynı anlama sahip değildir; spekülatif sözcüğü Latince 'ayna' anlamına *speculum* sözcüğünden türemiştir ve dilin fiziki dünyadaki gerçekliği yansıtması anlamında kullanılmıştır. (ç.n.)



biz kendimizi işaretlerle sınırlamamalı ve şöyle veya böyle işarete benzeyen belirli nesnelere de araştırmalıyız. Ancak ben, yaptığım çalışmalarda bu sözde işaretlere çok az dikkatimi vermişimdir.

O halde benim bu konuya bakış açım göre mantığın üç branşı vardır: Spekülatif Dilbilgisi, Eleştiri ve Yöntembilim.